

УДК 37.015.31 - 053.6

ТВОРЧА АКТИВНІСТЬ ЯК УМОВА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Хабірова Л.І., аспірант

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
практичний психолог

Полтавський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

У статті розглядається проблема розвитку творчої ініціативи учня як інтегративного показника його творчої активності. Представлений теоретико-методологічний аналіз підходів щодо визначення понять творчості, активності та ініціативи. Проведено емпіричне дослідження особливостей мотивації навчальної діяльності учнів з різним рівнем розвитку творчого мислення. На основі проведеної роботи та практичного досвіду в статті подане авторське розуміння поняття «творча ініціатива».

Ключові слова: творчість, активність, ініціатива, особистість, творча активність, творча ініціатива.

В статье рассматривается проблема развития творческой инициативы ученика как интегративного показателя его творческой активности. Представлен теоретико-методологический анализ подходов к определению понятий творчества, активности и инициативы. Проведено эмпирическое исследование особенностей мотивации учебной деятельности учащихся с разным уровнем развития творческого мышления. На основе проведенной работы и практического опыта в статье представлено авторское понимание понятия «творческая инициатива».

Ключевые слова: творчество, активность, инициатива, личность, творческая активность, творческая инициатива.

Khabirova L.I. CREATIVE ACTIVITY AS A CONDITION FOR PERSONAL DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN IN ADOLESCENCE LIFE

In this article, the problem of developing the creative initiative of the student is considered as an integrative indicator of his creative activity. A theoretical-methodological analysis of approaches to the definition of concepts of creativity, activity and initiative is presented. An empirical study of the features of the motivation of students' learning activities with different levels of development of creative thinking has been carried out. Based on the work done and practical experience, the article presents the author's understanding of the concept of «creative initiative».

Key words: creativity, activity, initiative, personality, creative activity, creative initiative.

Постановка проблеми. Розвиток та формування всебічно розвинених, гармонійних та творчих особистостей – одне з найпріоритетніших завдань закладів освіти. Сучасні тенденції суспільного розвитку (економічні формації, науково-технічний прогрес, особливості сучасного ринку праці), висока інформаційна насиченість, швидкоплинність та постійна змінюваність необхідних для засвоєння знань, диктують свої вимоги нинішнім старшокласникам, які за мить будуть самостійно обирати свій шлях у житті. Креативність та гнучкість мислення, самостійність та ініціативність, творче сприйняття навколишньої дійсності – запорука успішної, гармонійної особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми творчості та творчого розвитку особистості розглядалися у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема такі: дослідження психічного розвитку особистості та діяльнісної сутності творчості (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, В.О. Моляко, О.Н. Лук); психологічні механізми розвитку творчої особистості

(Д.Б. Богоявленська, О.Л. Музика, В.В. Рибалка, С.Д. Максименко, В.В. Клименко, В.М. Дружинін, В.А. Роменець, С.П. Яланська); дослідження мотивації творчої діяльності (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер); екзистенційно-гуманістичне розуміння поняття творчості (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, Е. Фромм); концепції креативності як універсальної творчої здібності (Дж. Гілфорд, Р. Стернберг).

Наукова обґрунтованість категорії «активність» представлена в роботах багатьох визначних вчених, зокрема: Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, В.Д. Небиліцина, Д.М. Узнадзе, М.О. Бернштейна, К.О. Абульханової, А.В. Петровського, В.А. Петровського та багатьох інших.

Мета статті полягає у вивченні особливостей навчальної мотивації учнів підліткового віку з різним рівнем розвитку креативності мислення (як одного із головних критеріїв творчості).

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Автор культурно-історичної теорії, Л.С. Виготський писав, що творчість – діяль-

ність людини, спрямована на створення нового: чи то речей зовнішнього світу, чи умовиводів або почуттів, властивих самій людині [11].

С.Л. Рубінштейн дає таке визначення: «Творчість – це діяльність людини, метою якої є творення нових матеріальних і духовних цінностей, що мають суспільну значимість» [9, с. 372]. У своєму розумінні процесу творчості вчений приділяє особливу увагу критерію суспільної значущості. Завершальний продукт творчості має нести соціальну цінність в історії розвитку не тільки самого творця, але й в історії розвитку науки та мистецтва [9].

О.О. Леонтьєв підтримує трактування творчості як діяльності, але розуміє її не як процес створення нового, а як здатність людини «діяти в невизначених ситуаціях». Умовою цієї здатності є самореалізація (самовизначення) особистості, що передбачає самостійне налагодження системи відносин між окремою особистістю та соціальним і предметним світом, опосередковано перетворюючи їх через власну діяльність [11].

Надзвичайно цінними у розумінні сутності поняття творчості є погляди сучасних українських науковців.

Сучасний український вчений В.А. Роменець розглядає творчість у контексті вчинку. Найважливішою передумовою творчості, на думку науковця, є деструктивна діяльність. За допомогою неї людина пізнає міру піддатливості оточуючого її світу предметів, явищ, подій. В основі ж творчості лежить механізм зіставлення двох подій – принципове зближення віддалених і таке ж розмежування близьких [10, с. 29].

Академік В.О. Моляк розглядає творчість як діяльність, котра сприяє створенню, відкриттю чогось раніше невідомого певній особистості (суб'єктові). Головним у творчості є оригінальність, новизна в діяльності, відмінність від створеного раніше, вже відомого [7, с. 4]. В.О. Моляк розуміє творчість як процес, що суб'єктивно переживається особистістю як новий [11].

В.В. Рибалка зазначає, що творчість постає не тільки як процес створення індивідуального і суспільно ціннісного продукту, але і як процес самотворення, саморозвитку, самореалізації, самооб'єктивації особистості на основі засвоєння і збагачення суспільно-історичного досвіду [11, с. 53].

Заслуговує на увагу структурно-рівнева модель центральної ланки психологічного механізму творчості, розроблена Я.О. Пономарьовим.

Критерієм творчого акту, за Я.О. Пономарьовим, є рівневий перехід: потреба в новому знанні знаходиться на вищому структурному рівні організації творчої діяльності; засоби задоволення цієї потреби мають місце на низьких структурних рівнях. Ці засоби включені в процес, який відбувається на вищому рівні, що

призводить до виникнення нового способу взаємодії суб'єкта з об'єктом, результатом якої є виникнення нового знання. Таким чином, творчий продукт передбачає включення інтуїції і не може бути отриманий на основі логічного висновку [3].

Я.О. Пономарьов виділяє дві функції психіки по відношенню до зовнішнього світу: творчість (як створення нової реальності) та адаптація (притосування до існуючої реальності) [3].

Надзвичайно цікавими є концепції В. Ротенберга і Д.Б. Богоявленської, згідно з якими творчість розглядається як джерело внутрішньої активності психіки.

В. Ротенберг є автором концепції пошукової активності. Під пошуковою активністю він розуміє активну поведінку в умовах невизначеності, коли людина не має можливості зі стовідсотковою впевненістю прогнозувати результати своєї активності (чи будуть вони успішними, чи ні). Творчість – це типовий зразок пошукової активності під час вирішення складних інтелектуальних завдань. На думку вченого, заряд пошукової активності, отриманий у процесі творчості, сприяє опорності у важких життєвих ситуаціях або в умовах емоційних конфліктів [5].

Творчість, з точки зору Д.Б. Богоявленської, є як ситуативно нестимульована активність, що виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми, так і готовність до пізнання за рамками вимог заданої ситуації, тобто це здатність до розвитку діяльності [5].

Заслуговує на увагу концепція В.А. Петровського та О.С. Огнева, де обґрунтовується ідея творчості як феномену активної неадаптивності, однієї з «форм єдиного циклу самоцінної активності людини – породження і відтворення себе як суб'єкта». Творчість трактується як процес розвитку особистості людини, що характеризується її самонародженням в якості суб'єкта новоутворення [10, с. 17].

На основі проведеного теоретичного аналізу різних підходів та концепцій щодо розуміння творчої діяльності вважаємо, що творчість – це діяльність людини, результатом якої є якісно новий та оригінальний продукт (для суб'єкта цієї діяльності), що має особистісне (в першу чергу) та суспільне значення.

Слово «творча» до дефініції «активність», на наш погляд, характеризує деяку направленість, характер прояву останньої, результатом чого виступає суб'єктивно оригінальний та новий продукт.

Л.С. Виготський створив культурно-історичну концепцію суспільно-історичного розвитку психіки людини, де розглядав формування активності людини через призму історичного досвіду людства [4]. Надзвичайний вклад у психологічну науку вніс С.Л. Рубінштейн, який сформулював принцип єдності свідомості та діяльності, принцип детермінізму. Останній

принцип визначається у переломлюваності зовнішніх причин та впливів через внутрішні умови. Цей принцип суперечить зумовленості активності зовнішніми чинниками, акцентує увагу на внутрішній обумовленості будь-яких впливів ззовні. Вчений розглядає активність не як властивість свідомості, а як якість суб'єкта і особливість особистості як суб'єкта діяльності [1, с. 10].

Введений в психологічну науку «принцип активності» М.О. Бернштейна також підкреслює роль внутрішніх чинників особистості у прояві активності. Звичайно, в діях людини є місце безумовним рефлексам, що пов'язано з біологічними, вродженими видами активності. В інших випадках, зовнішні чинники лише запускають внутрішню програму прийняття рішення людини [6, с. 36].

А.В. Петровський підкреслює головну специфічну якість активності особистості – інтенціональність. Тобто джерело активності знаходиться в ній самій, організація активності підпорядковується принципу само причинності [8].

К.О. Абульханова поняття активності визначає як типовий для певної особистості, узагальнений, ціннісний спосіб відображення, вираження і здійснення життєвих потреб. До числа останніх відносяться: потреба в об'єктивації (С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе) як потреба в активному, життєвому самовираженні, потреба у визнанні. Активність особистості – це її функціонально-динамічна якість, яка інтегрує всю її психологічну структуру (певним чином пов'язуючи потреби, здатність, свідомість і волю), що, в свою чергу, забезпечує особистості можливість по-своєму структурувати життєдіяльність (спілкування, діяльність, пізнання), свій життєвий шлях. Активність – це не тільки спосіб вираження потреб, але й цілісний і ціннісний спосіб самовираження, самоздійснення особистості, яким забезпечується її суб'єктність [1, с. 10].

Відомі науковці-психологи Б.Г. Ананьев, Л.І. Божович, О.М. Леонтьев, В.М. Мясіщев, С.Л. Рубінштейн цілісно підходять до проблеми пізнавальної активності, враховуючи систему особистості з її потребами та відношеннями. Активність відображає об'єктивно існуюче відношення особистості, яке виявляється при її взаємодії з оточуючим світом і реалізується в діяльності особистості. Характерною особливістю пізнавальної активності є її предметна спрямованість [9].

Проблема внутрішніх джерел активності особистості пов'язана із розглядом потребно-мотиваційної складової. За К.О. Абульхановою-Славською, потреби та спрямованість є психологічними модальностями діяльності, які одночасно виступають особистісними і діяльнісними квантами її активності [1, с. 40].

Рівень прояву активності опосередкований ставленням особистості до конкретної ді-

яльності, до її цілей та завдань. Так, в моделі семантичного інтегралу (контуру) активності К.О. Абульханова-Славська розглядає задоволеність як результуючу складову активності, необхідну для її організації та прояву [1].

На думку Д.Б. Богоявленської якісним показником, що визначає міру взаємодії особистості з оточуючим світом, виступає творчий (продуктивний) або репродуктивний (пасивний) характер прояву активності у конкретному акті діяльності [2].

На нашу думку, однією із форм прояву творчої активності є творча ініціатива як її інтегральний показник.

В енциклопедичному словнику ініціатива (франц. Initiative, від лат. Initium – початок) – почин, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності; керівна роль у будь-яких діях; заповзятливість, здатність до самостійних активних дій [6].

К.О. Абульханова-Славська розглядає ініціативу як деяку вільну форму самовираження та реалізації особистісних потреб суб'єкта діяльності. Ініціатива являє собою випереджаючу зовнішні вимоги або зустрічну по відношенню до них вільну активність суб'єкта, котра потім реалізується в інтелектуальній або практичній сферах [1, с. 109]. Прояв ініціативи – це деяке зберігання особистістю творчої або авторської позиції в процесі діяльності. Ця форма виступає як причина початку і розгортання діяльності [1].

Педагог В.П. Теплінський визначає, що ініціатива є поєднанням не лише вольових, але й інтелектуальних якостей особистості, що виявляються в готовності боротися за справу за власною ініціативою, а при зустрічі з труднощами знаходити шляхи і засоби їх подолання [6].

Д.Б. Богоявленська розглядає ініціативу як самостійну, не стимульовану ззовні активність суб'єкта у вигляді постановки проблеми самому собі, коли час, темп дій перестають відігравати роль значущого чинника [2, с. 14].

Ініціатива, на нашу думку, є формою прояву активності, яка випереджає запит ззовні, результатом чого є реалізація, об'єктивація «внутрішнього» у зовнішньому соціальному просторі. Ініціатива є внутрішньо обумовленим актом прояву активності. Виявленню ініціативи передуює деяке внутрішнє стремління, яке слідує після співвідношення зовнішніх обставин і особистісних можливостей.

Творча ініціатива передбачає вихід за рамки зовнішньої ситуації, пошукову активність, яка ніби виходить за межі заданих умовностей, яка розширює зовнішні та внутрішні можливості.

Схематично наше розуміння поняття «творча ініціатива» представлено на рис. 1.

Прояв ініціативи передбачає самостійне стремління особистості до вирішення задачі, оперуючи при цьому заданими ззовні засобами пошуку розв'язання поставленого завдан-

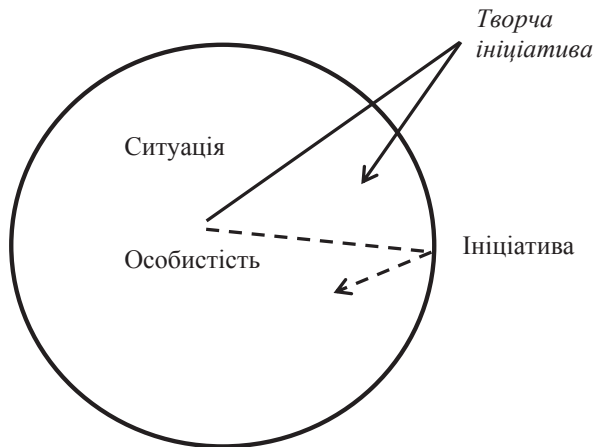

Рис. 1. Прояв творчої ініціативи особистості

ня. Творча ініціатива ж передбачає вихід за рамки заданих ситуацією умов – це є її характерною та відмінною особливістю, на наш погляд.

На основі проведеного теоретичного аналізу під творчою ініціативою ми розуміємо форму вияву активності особистості, що опосередкована її відношенням до конкретної діяльності, результатом чого виступає якісно новий та оригінальний продукт (об'єкт), особистісно значимий для суб'єкта. При цьому продуктом може бути як зовнішній, матеріальний (картина, твір, пісня, створення приладу, обладнання), так і внутрішній (нова ідея, умовивід, судження, знаходження нового способу вирішення задачі і т.ін.).

Прояв творчої ініціативи особистості має обумовлений, внутрішньо-причинний характер.

Нами було проведено емпіричне дослідження з метою вивчення особливостей навчальної мотивації учнів підліткового віку з різним рівнем розвитку креативності мислення як визначного критерію творчості (за Дж. Гілфордом, Р. Стернбергом) [11].

У відповідності до мети дослідження нами були обрані такі методики: 1) тест творчого мислення Е.П. Торренса (Субтест №2 «Закінчи малюнок»), який дозволяє дослідити рівень розвитку оригінальності мислення як одного із основних критеріїв творчості; 2) методика «Спрямованість на здобуття знань або на оцінку» (за Є.П. Ільїним, Н.О. Курдюковою), яка дає змогу визначити домінуючий мотив навчання підлітків.

Дослідження проводилося на базі Полтавської загальноосвітньої гімназії «Здоров'я» №14 у березні 2017 року. Об'єм вибірки – 141 особа, серед яких учні 8-11 класів. У процесі обробки результатів дослідження ми об'єднали респондентів у три групи за рівнем прояву оригінальності мислення відповідно до віку: учні з високим рівнем розвитку оригінальності мислення, учні з середнім рівнем та учні з низьким рівнем.

Результати дослідження подані у вигляді гістограм (рис. 2).

З рис. 2 видно, що учні з низьким рівнем розвитку оригінальності мислення мають переважно домінування мотиву отримання оцінки (70,0%). На противагу в підлітків із високим рівнем розвитку оригінальності мислення переважає мотив засвоєння знань (75,3%). Се-

Рис. 2. Особливості навчальної мотивації підлітків із різним рівнем розвитку оригінальності мислення

ред респондентів із середнім рівнем розвитку оригінальності мислення домінує мотивація на отримання оцінки (59,6%), дещо менше половини досліджуваних цієї групи все ж спрямовані на отримання знань (40,4%).

По результатам проведеного емпіричного дослідження можна спостерігати цікаву тенденцію, прямопропорційного типу: чим вищий рівень розвитку оригінальності мислення, тим менша спрямованість навчальної мотивації на оцінку і навпаки (чим нижчий рівень розвитку оригінальності мислення, тим вища спрямованість навчання на оцінку).

Домінування мотиву здобуття знань свідчить про силу внутрішньої мотивації, що може бути опосередковано пізнавальною потребою учня: орієнтація на здобуття нових знань, методів засвоєння та отримання цікавої інформації. Перевага внутрішньої мотивації, яка характеризується особистісним смислом, – запорука саморозвитку та самовдосконалення особистості учня, основа самоосвіти.

Домінування ж зовнішньої мотивації наче витісняє сам предмет навчальної діяльності на другий план, у цьому випадку він виступає лише засобом задоволення інших особистих потреб та зацікавленостей учня. У цьому випадку мотивація навчання направлена на зовнішні чинники, а не на сам об'єкт навчальної діяльності.

Висновки. Під творчою ініціативою ми розуміємо форму вияву активності особистості, що опосередкована її відношенням до конкретної діяльності, результатом чого виступає якісно новий та оригінальний продукт (об'єкт), особистісно значимий для суб'єкта. Особливістю творчої ініціативи особистості, на наш погляд, є деяка пошукова активність, яка виходить за межі ззовні заданих умов.

Прояв творчої ініціативи особистості має обумовлений, внутрішньо-причинний характер. Творча ініціатива виступає інтегративним показником творчої активності учня, що опосередковує його відношення до навчальної діяльності мірою прояву пізнавальної активності.

Перевага внутрішнього мотиву навчальної діяльності, який характеризується особистісним смислом, сприяє самовдосконаленню учня. Саме тому одним із найпріоритетніших завдань

сучасної освіти є розвиток та формування творчої активності та ініціативи учнів як запоруки особистісного гармонійного розвитку.

Подальше вивчення особливостей розвитку творчої ініціативи учнів потребує дослідження ціннісних орієнтацій особистості та особливостей організації навчання в сучасних загальноосвітніх закладах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. / К.А. Абульханова. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с. – (Серия «Психологи Отечества»)
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на Дону : Изд-во РГУ, 1983. – 172 с.
3. Дружинин В.Н. Психология. Учебник для гуманитарных вузов / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2001. – 656 с
4. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней: Учебник для вузов / А.Н. Ждан // 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2004. – 576 с.
5. Карпенко В.В. Творчество и креативность как психологические феномены / В.В. Карпенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – № 2. – С. 141–150.
6. Коверзнева И.А. Психология активности и поведения: учеб.-метод. комплекс / И.А. Коверзнева. – Минск: изд-во МИУ, 2010. – 316 с.
7. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – №6. – С. 2–9.
8. Петровский А.В. Основы теоретической психологии. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Инфра-М, 1998. – 525 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с. – (Мастера психологии).
10. Шелег Т.В. Психологічні аспекти розвитку творчого «Я» дитини: науково-методичний посібник. / Т.В. Шелег. – Київ : СІПРІНТ, 2013. – 125 с.
11. Яланська С.П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика : Монографія / С.П. Яланська. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2010. – 374с.